

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Matyakupov Sa'dulla Gaipovich

*Nukus davlat pedagogika instituti O'zbek adabiyoti kafedrasida dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi. E-mail: matyakupov77@mail.ru*

DIALOGIK TALQINDA MUROJAAT STILIZATSIYASI

Annotatsiya: Maqolada she'riyatda dialog va monolog tabiati, badiiy nutq shakllarining she'r poetik strukturasi ta'siri masalasi nazariy umumlashtiriladi. Muallif – matn – kitobxon munosabati lirikada badiiy kommunikatsiyani vujudga keltirishi muayyan ijodkorlar misolida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: monolog, dialog, estetik munosabat, badiiy mahorat, ifoda uslubi.

СТИЛЬ ОБРАЩЕНИЯ В ДИАЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Аннотация В статье теоретически обобщаются природа диалога и монолога в поэзии, влияние художественных речевых форм на поэтическую структуру поэзии. На примере отдельных исполнителей анализируются отношения автор-текст-читатель, создающие художественную коммуникацию в лирике.

Ключевые слова: монолог, диалог, эстетическое отношение, художественное мастерство, манера выражения.

STYLE OF ADDRESS IN DIALOGICAL INTERPRETATION

Annotation: The nature of dialogue and monologue in poetry, the influence of literary speech forms on the structure of poetry is depicted in the article. The author-

text-reader relationship that creates literary communication in lyrics is analyzed on the example of certain poems.

Keywords: monologue, dialogue, aesthetic attitude, literacy skill, expressive style.

Kirish (Introduction). Jahon adabiyotshunosligida she'r strukturasi shakllanishining ichki va tashqi omillari, taraqqiyot tamoyillari va poetikasi bo'yicha boy tajriba to'plangan. Dialog qo'llanmasi tasvir usuli sifatida paydo bo'lishi, takomili, odatda, Sharq mumtoz adabiyoti, shuningdek, jahon, xususan, rus adabiyoti ijodiy ta'siri bilan bog'liqligi e'tirof etiladi. Ma'lumki, she'r – tuyg'uning voqe bo'lishi bilan birga shoir va o'quvchi ko'ngil kechinmalari, manfaat-ehtiyojlari, hayotiy kuzatishlari, tajribalari, orzu-istaklari hamda anglangan va anglanmagan mohiyat rishtalarini birlashtirib turadigan ilohiy xilqat. She'r – shoir qalbidan inson ruhiyatiga ko'chadigan o'ziga xos dard, undan sizib chiqayotgan ohang umidlarni uyg'otadi, hissiy idrokka dalda beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Adabiyotshunoslik nazariyasida tushuncha, dunyoqarash va aloqa yaxlitligini anglash, falsafa, ruhiyat hamda tafakkurni bog'lovchi nutq shaklini belgilash, munosabat maqsad va vazifasini aniqlash, badiiy muloqot asosiy yo'nalishlarini ochib berish hamda rivoya texnikasi estetik mohiyatini yoritish bo'yicha boy tajriba to'plangan. Binobarin, lirikada dialog va uning badiiy vazifasini asoslash, muammoni nazariy qonuniyatlar asnosida baholash va badiiy tafakkur mohiyatini oydinlashtirish muayyan ilmiy ehtiyoj zaruratini yuzaga keltiradi. O'zbek adabiyotshunosligida she'riyatda dialog va uning talqin xususiyatlari borasida hozirga qadar yirik ilmiy tadqiqot bajarilmagan. Adabiyotshunos B.Sarimsoqov tomonidan A.Navoiy lirikasida g'azallar-muloqot shakllari bo'yicha e'lon qilingan maqolada janr tabiati hamda muloqotning vujudga kelish omillari ilmiy tahlil qilinadi [12. 12-16]. Shuningdek, professor H.Boltaboyevning "XX asr adabiyotshunosligida dialogizm va Mixail Baxtinning adabiy-estetik ta'limoti" [4. 8-14], A.Qozixo'jayevning "G'azalning serovoz olami" [15. 4.] maqolalarida dialogning tarxiy tadriji, xususan, nazmda tutgan o'rni ilmiy-nazariy asoslanadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tafakkur va dunyoqarash o'rtasidagi munosabatning o'rni masalasiga qiziqish antik davr yunon falsafasidan boshlanadi. Buyuk faylasuf Aristotel "Poetika" asarida dramaturgiya janrlarini keng tahlilga tortar ekan, uning nazdida, badiiy asar, eng avvalo, til hodisasi sanaladi. Zero, xarakterlar tadriji va voqealar rivoji aynan ifoda usulida o'z maromiga yetadi. Unda keskinlik va aniqlik xususiyatlari birlashgan holda ziddiyat hajmi tafsilotga oydinlik kiritadi. Muallif badiiy nutq tiplarini adabiy tafakkur kabi mustaqil hodisaga qiyos qiladi. So'z

mohiyati o'zgaruvini to'rt usulga ajratgan faylasuf ta'kidlaydiki: "Ba'zan til amaliyotida so'z muqobilligi munosabatni shakllantiradi. Unda dunyoqarashlararo pozitiv keskinlik baholash mezonlarini tadqiq sahniga chiqaradi" [1. 174]. E'tibor qilsak olim munosabat belgisini (monolog, dialog, polilog) muhim omil sifatida ta'kidlagan holda nutqiy strukturani kompleks sifatida anglaydi. Shuningdek, dunyoqarashlar ziddiyatini qahramonlar iroda yo'nalishini ta'minlaydigan usulga tenglaydi hamda badiiy tafakkur mohiyatini anglashning asosiy markaziga yo'naltiradi. She'riyatda shoir kechinmalari orqali qilinayotgan murojaat nihoyatda keng qamrovli bo'lib, unda ijodkor yoki lirik qahramon ruhiyatiga muvofiq o'lchov asosiy mezonga aylanadi. Unda murojaat ba'zan tasdiq, ba'zan inkor, shuningdek, xavotir, hayrat, quvonch, alam, afsus-nadomat kabilarni anglatishi mumkin.

Ta'kidlash kerakki, she'riyatda dialogik talqin alohida ahamiyat kasb etadi. Negaki, ijodkor o'z tafakkurida borliq va inson bilan, hayvonot-u nabotot bilan suhbat quradi. Olamga odam bo'lib, odamga olam bo'lib murojaat qiladi. Mazkur ifoda usuli badiiy ijodda azaldan mavjud bo'lib savol-javob tariqasida aks ettirilgani ma'lum.

Qayda o'sding, qayda yashading?

Yaproq, yaproq, aytib ber menga.

Yulqinib o'zingni tashlading,

Nega, axir, yaprog'im, nega?

Seni shamol, boq, supurmoqda...

Yaproq, yaproq, so'zlab bersang-chi,

O'z sevgingdan bo'zlab bersang-chi,

Nechun tushding, nechun oyoqqa?.. [9. 96].

Rauf Parfi ijodida yaproqqa bo'layotgan murojaatdan anglash mumkinki, daraxt shoxlaridan uzilib havoda uchayotgan yaproqda shoir qismatni ko'radi. She'rdagi ruhiyat tasviri va tasvir ruhiyati kitobxon holati bilan uyg'unlikda yangi ma'nolar ochadi. Adabiyotshunos, iste'dodli ijodkor R.Rahmat ta'kidlaganidek: "Bu she'r kulfat haqida. Shoir yaproq fojiasini anglatish uchun kerakli ifoda yo'sinini topa olgan – boshiga og'ir musibat tushgan odamga uning eng yaqin kishisi asosan iztirobli savol ohangida murojaat qiladi. Bunday murojaat zamirida mushkul ahvol qoshida o'zining ham ojiz ekanligini bildiruvchi ma'no bor. Yaproqning boshiga tushgan savdo bizga ma'lum. Chunki shoir bu haqda ma'lumot beradigan ahvolda emas. Biz faqat shoirning kuyunchak va serg'ussa savol-murojaatidagina yaproq fojiasini his etamiz. Iztirobli savol-murojaat – mazkur she'rning botiniy ohangi. She'r ohangi deyilganda aynan shu narsa, ya'ni ichki botiniy ohang tushuniladi, so'zlarning bog'lanishidagi musiqaviylik emas" [10. 35-36].

Hayotning barcha jabhasida davrlararo shakllanish va taraqqiyotlar bo‘lgani kabi adabiyotda ham mavjud turlar va janrlararo sintez namoyon bo‘ladi. Xususan, epik va dramatik turga mansub bo‘lgan tasvirlar lirikada ham aks etgan holda yangidan yangi badiiy kashfiyotlar sifatida e‘tirof etilmoqda. “Dialoglarning nasriy asarlar strukturasi ko‘p qo‘llanilishi voqealar bayonida dramatismni bir qancha kuchaytiradi hamda dramatik va nasriy janrlarni o‘zaro yaqinlashtirib, dramatik tasvir imkoniyatlarining nasrga o‘tishini ta‘minlaydi. Shuning uchun ham dialoglar va remarkalar badiiy adabiyot stilistikasida birdek termin bilan atalishi tabiiy hol. Shunday bo‘lsa-da, so‘nggi yillardagi ilmiy tadqiqotlar orqali dialog va uning tuzilishida muallif remarkasi bilan qahramonlar replikasining qo‘llanish doirasi ancha kengayib, ular hatto nazmiy asarlarga ham o‘tayotganligini anglaymiz” [3. 47].

Bu borada, adabiyotshunos D.Quronovning fikri e‘tiborga molik: “Adabiy asarlarning aloqalari ham tabiati va sifatiga ko‘ra dialogdagi replikalarning aloqalari kabi... Dialogdagi replikalarni umumiy mavzu (va unga bog‘liq mavzuchalar) va suhbat ruhiy atmosferasi birlashtirgani kabi, davr adabiyotida yaratilgan asarlar ham, avvalo, mavzu va ijtimoiy kayfiyat umumiyliги bilan xarakterlanadi... Dialogdagi replika spontan emas, aksincha, u nutqiy vaziyat taqozosidir. Boshqacha aytsak, so‘zlovchi og‘ziga kelganini emas, nutqiy vaziyat talab etayotgan gapni aytadi. Ayni qoida adabiy jarayonda ham to‘la amal qiladi va bu adabiy asarlar orasidagi dialogik aloqaning yana bir muhim omilidir... Dialog replikalari, tabiiyki, nutq jarayonida yaratilmaydi, so‘zlovchi tayyor til materiallari (so‘zlar va gap qoliplari)dan o‘zi yetkazmoqchi bo‘lgan mazmuni ifodalash uchun foydalanadi. Ya‘ni ayni paytda kechayotgan suhbat til an‘analarning bevosita davomi demakdir. Shunga o‘xshash, bugungi kunda yaratilayotgan adabiy asar ham milliy adabiy an‘analaridan o‘sib chiqadi va o‘zi ham tezda an‘anaga do‘nadi” [16. 5-6]. Yuqoridagi she‘rda shoir murojaati yaproqqa nisbatan bo‘lsa, “Shivirlama menga, ey shamol” deb boshlanuvchi she‘rida esa asosiy murojaat shamolga yo‘naltiriladi:

Shivirlama menga, ey shamol,
Xuddi qalbim yonidan oqma.
Shivirlama menga, ey shamol,
Uzib yaproqlaringni otma.

Shivirlama menga, ey shamol,
Qayga olib borursan tag‘in?
Shivirlama menga, ey shamol,
O‘tmishlarning qora ertagin [9. 97].

Har ikkala she‘rdagi badiiy detal yaproq va shamolni obraz darajasiga olib chiqishga xizmat qilgani holda ijodkor tasavvuridagi voqelikni aniq his qilish imkonini

beradi. Adabiyotshunos B.Sarimsoqov ilmiy obraz hamda badiiy obrazni farqlashni quyidagicha asoslagan edi: “So‘z badiiy obrazga aylanishida ham mazmuniy, ham shakliy jihatdan katta estetik yuk (bosim) oladi. Agar kundalik nutqimizda “quyosh nuri”, “yomg‘ir”, “qor”, “shamol”, “suv” kabi so‘zlar oddiy meteorologik tushunchalarni anglatsa, badiiy asarlarda ular muayyan narsalarning obraziga aylanib, shaxsning his-tuyg‘ulariga ta‘sir ko‘rsatadilar, turlicha taassurotlar, kayfiyatlar uyg‘otib, ongimizni boyitadilar. Shu ma‘noda, oddiy ilmiy obraz bilan badiiy obrazni farqlash lozim. Agar ilmiy obraz avval aqlga va aql orqali hisga ta‘sir ko‘rsatsa (ba‘zan umuman hisga ta‘sir ko‘rsatmasligi ham mumkin...) badiiy obraz avval hisga, his orqali aqlga ta‘sir ko‘rsatadi” [13. 35].

Demak, har ikkala she‘rdagi “yaproq” va “shamol” qismatidan har bir inson tabiat qonuniyatlaridan hayotiy mezonlarni his qilishi, shuningdek, inson tabiatidagi fazilat va illatlarni anglashi hamda undan tegishli xulosalar chiqarishi mumkin. Zero, she‘riy nutq ruhiy holat va ma‘no ziddiyati hosilasi hisoblanadi. Munosabat ziddiyati uyg‘unlashuvi tashbeh betakrorligida bo‘y ko‘rsatadi, mohiyat tuyg‘u-fikr muqobilligiga tayanadi. Tasavvur hamda ifoda o‘rin almashinuvi aslida tasvir ruhiyatini belgilaydi. Shu ma‘noda, rivoya texnikasida hayotiy-xayoliy muqoyasa asosiy omil darajasiga ko‘tarilishi bilan birga idrok va baholash mezonini bir-birini to‘ldiradi. Bu vaziyatda ichki nutq pozitiv munosabat barqarorligini “begona” nuqtayi nazarga ulab markazlashgan munozara xarakteri estetik idrokni tiniqlashtiradi. Poetik xotira esa so‘zlovchi va tinglovchi manfaatini birlashtirishga yo‘naltiriladi. Qolaversa, muallif hamda kitobxon manzilli va vazifaviy tanlovi aniq badiiy amaliyotda shakliy – uslubiy – janriy yurishlarini hosil qiladi.

Uyg‘on, ey malagim, tur, o‘rningdan tur,
Otashin muzlarda isinaylik, yur.

Yong‘inli daryoda quloq otaylik,
Bu yerdan ketaylik, faqat ketaylik [9. 100].

E‘tibor berilsa, ushbu murojaat yo‘naltirilgan malak o‘quvchini o‘yga toldiradi. Ma‘lumki, malak bu – farishta. Bu o‘rinda shoir unga ma‘shuqa yoki uning go‘zalligi sifatida murojaat qilmaydi. Malak uning tasavvuri, shu ma‘noda, she‘rdagi “otashin muz”, “yong‘inli daryo”ning mavjudligi, o‘t bilan suvning o‘zaro munosabatga kirishi badiiy dalillanadi. Shu o‘rinda Payg‘ambarmizni ham meroj kechasi samoga Jabroyil alayhissalom (farishta) me‘rojga olib chiqqanligini eslasak, shoir tasavvuri mohiyati yanada aniqlashadi.

Mazkur she‘rni tahlil qilarkan B.Sarimsoqov: “Ma‘lumki, oksimoron biri-biriga zid ma‘noli tushuncha yoki narsalarni o‘zaro bog‘liqlikda istifoda etish orqali vujudga keladi. Oksimoronni tashkil etigan zid tushunchalar yoki narsalar aslida hech qachon

munosabatga kirishmaydilar. Mana shuning uchun ham ushbu ko‘chim hamma vaqt asar qahramonlarining ruhiy kechinmalaridagi shiddat, ziddiyatlarni ifodalashda ko‘p qo‘llaniladi... Rauf Parfi oksimorongga juda ko‘p murojaat etadi. Buning sababi shundaki, uning lirik qahramoni hamma vaqt ichki dramatismga, keskin ruhiy kechinmalarga boy. Inson ruhidagi, qalbidagi zid kechinmalar bilan nurlangan real voqelik, bir-biriga zid tasavvurlar, assosatsiyalar tug‘diradi”, – deya Rauf Parfi uslubiga oydinlik kiritadi [13. 60].

Qaragil, eng yorqin bir yulduz yonar,
Yorug‘ bir chaman bu... ketarmiz yana.

Bu kun shoh erurman, tilak tilagil,
Bu kun men gadoman, tingla malagim [9. 100].

Ushbu satrlardagi shoir ta’riflayotgan “eng yorqin bir yulduz”da inson (ruh) so‘nggi manzili, “yorug‘ bir chaman” esa bu manzilda faqat adolat va haqiqat asosiy mezon ekanligi anglashiladi. Ta’kidlash lozimki, murojaat stilizatsiyasi jihatidan mazkur she’r mohiyati Cho‘lponning “Go‘zal” she’ri bilan mutanosiblik kasb etadi, deyish mumkin. Ruhiyatdagi nozik tovlanishlarni mantiqiy yakuniga yetkazadigan rivoya usuli esa individual qirralarni badiiy umumlashma darajasiga ko‘taradi. Mazkur jarayon ichki nutqiy bog‘lanishida muayyan estetik salmoqqa erishadi hamda unda g‘oya markazini belgilash va falsafiy hukm-xulosa yaxlitligi ta’minlanadi. S.Raxmanova o‘zining nomzodlik ishida Rauf Parfi she’riyatida lirik subyekt va obyekt masalasiga munosabat bildirar ekan, Rauf Parfining “Diloromning ko‘zlari” soneti tahlili xususida shunday yozadi:

“Ma’yus edi sening ko‘zlaring g‘oyat,
Go‘yo yo‘lsiz o‘rmon barglarin to‘kib.
Qora yorqinlikda shivirlar oyat,
Ko‘zlaringni tinglayapman entikib.

Bu o‘rinda lirik qahramon (shoir) subyekt, ko‘z esa obyekt. “Yo‘lsiz o‘rmon”, “qora yorqinlik” birikmalari asar mazmunini o‘zida jamlagan metaforadir. Lirik qahramon mana shu tilsimni ochishga, uning sirlaridan boshqalarni ogoh qilishga chog‘langan” [11. 59] – deya to‘g‘ri munosabat bildiradi.

Dialogda so‘z, ma’no, ohang va marom omuxtalashadi. Uning qo‘llanilish usuli badiiy samaradorlikni hosil qiluvchi yetakchi unsur, unda shakl takomillashuvi ma’no va mohiyatni yangilaydi va uslubning barqarorlashuviga imkon yaratadi. Tafakkurni ifoda qilishda badiiy imkoniyatlar cheksizligi tasavvur miqyoslarini o‘quvchi ongiga ko‘chirishni taqozo etadi. Axborot quvvati hamda ruhiyat tasviri mutanosibligi mushohada yorqinligini ta’minlaydi. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, aqliy tafakkur yuksalishi tuyg‘u teranlashuviga yo‘l ochadi. Zotan, tuyg‘uni mulohazadan, tafakkurni

nutqdan, muhokamani tahlildan ayirib bo‘lmaganidek, dialogik munosabatlarni ham monologik tafakkurdan ajratish mushkul. Vaholanki, badiiy chambarchaslik qonuniyati hayotni anglash va idrok etish butunligini yetakchi taomil sifatida falsafiy-ma’naviy jihatdan taqozo etadi.

“Shoirlik – aslida she’rni she’riyatga aloqasi yo‘q narsalardan tozalay bilishdir. Chunki she’rning go‘zalligi, avvalo, ana shu musaffolikda aks etadi. She’rdagi soflik – tuyg‘u va tushunchadagi soflik emas. She’r bilan she’rxon orasidagi davomli ichki aloqa shunday boshlanadi. To‘g‘ri, bevosita matnga diqqatni qaratish, uni tadqiq va tahlil qilish adabiyotning barcha muhim jihatini o‘ziga xos holatlarini yoritishga to‘latokis imkon berolmaydi. Ammo u adabiyot ilmini umumiy, bir yoqlama, goho farosatsizlarcha to‘qilgan fikr-mulohazalardan himoyalashi shak-shubhasiz. Zero, haqiqiy adabiyot – san’atkorlik zavqi ila yaratilgan asardan boshqa bir narsa emas. Uning bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri munosabat o‘rnatishgina shaxsiy taassurot va tasavvurni yuzaga keltiradi. Biroq, hech qanday adabiy matn, muayyan bir usul, tushuncha va haqiqatga tayanilib o‘qilmaguncha, o‘z-o‘zidan tuyg‘u va fikr uyg‘otolmaydi” [18. 162]. Darhaqiqat, botiniy hamkorlik ijodkor qalb kechinmalari va o‘quvchi dunyoqarashi orasidagi uyg‘unlikni kashf etishdan iborat. Lirikada anglash tadriji joriy aloqadorlikni qayta tiklash jarayoniga tutashadi. Ohang, rang va marom ma’no tovlanishlari nazmda hissiyot miqyoslarini ochib berishga xizmat qiladi. Holbuki, poetik talqinda psixologik tahlil – adabiy tadqiq yaxlitligini ta’minlovchi omillardan sanaladi.

“R.Parfi lirikasida o‘zini tinimsiz izlayotgan, xatti-harakatlarini ayovsiz taftish qilayotgan shaxsning ruhiy holatlari aks etgan “Tavba” she’ri alohida o‘rin tutadi. Bu she’r hur tug‘ilgan va bir umr erkka talpinib yashagan shaxsning bu yo‘ldagi yaxshiyomon, qilgan-qilolmagan amallari uchun Yaratganga munojotidir. She’r: “Dodimni eshitgil, qodir Allohim, Ishq sensan, oshiq ham sen, men qulman”, – yo‘sinidagi ochiq iltijo bilan boshlanadi. Biz so‘fiy shoirlarning Alloh jamoliga intilib yozgan g‘azallarini o‘qiganmiz. Ularda ko‘pincha Yaratgan ma’shuqa siymosida tasvirlanar, shoir oshiq sanalardi. R.Parfi ayrim so‘fiy salaflarigagina o‘xshab: “oshiq ham sen”, – deydi. Negaki, shoir o‘zining ham Yaratganga tegishli, U tufayli ekanini biladi. Shu bois, o‘zini hatto oshiqlik da’vo qilishga ham haqsiz hisoblaydi” [7. 377], – deya e’tirof etadi, professor Q.Yo‘ldoshev.

Har bir she’riy dunyoqarash ruhiy tahlil asosiga quriladi. O‘z navbatida tahlil malakasi ifoda hamda tasvir munosabatiga tayanadi. Shunga ko‘ra, mantiqiy aloqadagi shoir konsepsiyasi va qahramon pozitsiyasi o‘zaro raqobatga kirishadi hamda ifoda subyekt va tasvir obyekt omuxtalashuviga zamin hozirlaydi. Shu ma’noda, poeziyada rivoya texnikasi, birinchidan, ijodkor ko‘nglidagi muddaoni aniqlovchi vazifasini o‘taydi, ikkinchidan, matn kommunikativ-ijodiy aloqasini ta’minlaydi, uchinchidan

esa ma'no semiotik tayanch markazlarni belgilab beradi. Ta'kidlash kerakki, adabiy talqin jarayonida madaniyat, axloq, falsafa hamda mantiq bir-birini taqozo etadigan tushuncha hosil qiladi. Lirikaning o'ziga xos xususiyatlari haqida Jamol Kamol o'z izlanishlarida shunday fikr bildirgan edi: "Lirika inson o'z shaxsini tanigan, o'zini shaxs sifatida anglagan, o'zini olam ichra bir odam deb bilgan va tashqi, obyektiv olamga o'z shaxsi olamining oynalari orqali qaragan sharoitda paydo bo'ladi. Inson o'z shaxsini olam bilan qiyoslaydi, goho unga qarama-qarshi qo'yadi, goho tashqi olam bilan tutash va payvasta ekanligini qayd etadi" [5. 86-87].

Bu holat A.Oripov she'riyatining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Shoirning juda ko'p she'rlarida muallif va lirik qahramonning o'zaro muloqoti aks etadi.

Tashlandiq bu uyning sohibi kimdir?
Yo falak! Bu holning sababin bildir!

Bir qush yarim tunda beradi sado,
Savolimga javob berganday go'yo:

– Ne kerak gapingning nega, negasi,
Yo shoir, yo marhum buning egasi [2. 65].

Shoirning "Chala imorat" she'rida inson ibtidosi va intihosi xususida bahs yuritiladi. "Atrofi o'rayu toshdan iborat" chala imorat cheksiz o'y-xayollarga toldiradi. She'rdagi "Xotirami deysan u qattol jangdan, Yo yodgor asrlar qoldirgan changdan" satrlaridagi poetik manzara o'quvchida "mahzun, bemajol" hissiyot uyg'otadi. Ijodkor shoir va marhumni bir-biriga tenglashtiradi. Shu taxlit adabiy talqinda iztirobning o'zgacha tasviri paydo bo'ladi. Tuyg'ular zamirida hosil bo'lgan kayfiyat kishida o'ziga xos hissiyot uyg'otadi. Maqsadini xolis ko'rsatishga intilgan shoir badiiy matn yakunida ruhiy tahlil malakasiga ko'chadi. Unda ichki dialoglashgan nutq munozara mohiyat bilan tenglashuviga zamin hozirlaydi. Nuqtayi nazar, baholash mezonini hamda ifoda mustaqilligi nutq badiiy uyg'unlashuvini taqozo etadi. Natijada, muallif monologi, muloqot shakli ichki ziddiyati hamda rivoya texnikasi intizomi o'zaro jiplashadi. Aynan lirik subyekt va ruhiy kechinma yaxlitligi falsafiy mohiyatni belgilaydi.

Zamonaviy o'zbek adabiyoti xat motividagi she'rlar ham ko'pchilik ijodkorlarda uchraydi. Bu esa shoirlarga lirik obyektga murojaat qilishning o'ziga xos imkonini vujudga keltiradi. Xususan, A.Oripovning "Onamga xat" she'rida ONAga murojaat shunday ifodalanadi:

Qaytgim keldi, onam, yoningga,
Yuragimda ismsiz dardlar.
Sovuq xonam, soat chiq-chiqi,

Tashqarida xazonrez bog‘lar,
Yomg‘irning jim xonish qilishi...
Barisi ham nechundir bu dam
Tushirmoqda seni yodimga...
Qaytgim keldi, onam, yoningga.
Yuragimni ochib gapirsam,
Kam-kam bo‘lar menda bunday hol.
Shodmon yursam, mening yodimga
Sen tushmaysan rostdan, onajon [8. 37].

Mazkur she‘rda A.Oripovning Onasiga murojaati monologik ifoda asosiga qurilgan bo‘lib, unda shoir she‘riyatida ruhiy hamda faoliyat tasviri naqadar murakkab aks ettirilgani guvohi bo‘lamiz. Bu murakkablik esa inson ichki dunyosining nihoyatda chigal va yetib bo‘lmas jihatlarini ochish bilan bog‘liq holda yuzaga keladi. Unda shoir til bilan ifodalab, ko‘z bilan ko‘rib bo‘lmas ruhiy holatlarni o‘quvchiga aniq, ta‘sirchan yetkazish bilan birga kitobxonni o‘z hayotiy prinsiplarini qayta muhokama qilishga undaydi. Ushbu jarayonda tasavvurdagi ma‘lum uchlik: “Men – Sen – U”ning o‘zaro muloqoti sodir bo‘ladi. Mazkur she‘rni tahlil qilarkan, adabiyotshunos U.Jo‘raqulov shunday ta‘kidlaydi: “Onamga xat she‘ridagi “ismsiz dardlar” bularning birortasiga o‘xshamaydi. “Sovuq xona” ichidagi “soat chiq-chiqi”, tashqaridagi “xazonrez bog‘lar” va hatto jimgina yog‘ayotgan yomg‘ir ham ismsiz dardga sabab emas, vosita xolos. Uning nega va qanday tug‘ilganini shoirning o‘zi ham bilmaydi. Bu ham aslida tabiiy. Tabiiy bo‘lishi barobarida, murakkab, yechimsiz. Yechimsizlik ilojsizlikni yuzaga keltiradi. Oqibatda azaliy ehtiyoj tuyg‘usi ishga tushadi... She‘rning boshidayoq “men”dagi “qaytish” mayli qat‘iy bo‘lmagan, shoir qaytaman emas, “qaytgim keldi” deb yozgan edi. She‘r davomida mayl darajasi ayon bo‘ldi. Holat mantiqiy isbotini topdi... “Onamga xat” she‘rining, foje tuyg‘u tasviri bilan yakunlanishida ham aslida hayot falsafasi mujassam” [6. 148-149].

Ayni shunga o‘xshash murojaatni R.Parfi ijodida ham uchratamiz. Xususan, shoirning “Onamga xat” she‘ri A.Oripovning “Onamga xat”idagi hayotiy haqiqatlar bilan mutanosiblik kasb etadi va tasdiqlaydi. Bu borada har ikki shoir mavjud hayotiy haqiqat va uning asl mohiyati yuzasidan qattiq iztirobga tushadi. Ko‘rinadiki, “Yangi o‘zbek she‘riyatida lirik asarning subyektiv tashkillanishi borasida azim o‘zgarishlar yuz berdi. Chunonchi, she‘rda “lirik men” bilan birga “o‘zga”ning kechinma subyeksi bo‘lishi (“ijroviy lirika”, “personajli lirika”), kechinmani obyekt tasviri yoki tavsifida aks ettirish (tavsifiy lirika, voqeaband lirika) mumkin bo‘ldiki, bu yangi she‘riyatning tasvir hamda ifoda imkoniyatlarini kengaytirib yubordi” [17. 28].

Eshitdim, onajon, xafa emishsan,
Kechir, oylab senga yozolmadim xat.

Garchi muhabbatdan tilardim ehson,
Yorug' kunlarimga bo'lgandim ilhaq.
Ona, kuylanmagan bir kuy istayman
Va lekin aldog'chi hislar olur jon.
Ehtimol, qalamni bekor qistayman,
Netayin, rostini aytil, onajon [9. 112].

Ahamiyat bersak, A.Oripov va R.Parfining "Onamga xat" she'rlarida ijodkorlarning insonni tushunish va tushuntirish borasidagi badiiy talqinlarida ma'nomohiyat jihatidan mushtaraklik mavjud. Mazkur holat o'zbek she'riyatidagi falsafiy-psixologik tahlil madaniyatining sifat darajasini belgilab beradi. Qolaversa, A.Oripov va R.Parfi kabi shoirlarning insonni badiiy tadqiq qilish hamda aks ettirishidagi izlanishlari hozirgi o'zbek she'riyatida realistik tasvir madaniyatining tadrijiy taraqqiyotini ham o'zida mujassamlashtiradi. Shu ma'noda, har ikki shior she'rlaridagi murojaatning yakuniy bandi tiriklik ma'nosi va umrning asl mohiyati, inson qadrlarining falsafiy asoslari badiiy tadqiqi yuzasidan o'ziga xos xulosa sifatida yangraydi:

A.Oripov "Onamga xat"

Ammo hayot o'zi, bilaman,
Solar seni yodimga bot-bot.
Ya'ni, boshimizni doim ham
Ona bo'lib silamas hayot.

Rauf Parfi "Onamga xat"

Baxtsizlikka o'xshab ketar bu holim,
Sensiz baxtsizlikka o'xshaydi qismat,
Sensiz yorishmasdi mening xayolim,
Dunyoning laqabi bo'lurdi Hasrat.

Onaga murojaatda A.Oripov "Men rostini yozdim, shod damim, Sen tushmaysan aslo esimga" – deb ta'kidlasa, R.Parfi "Sensiz yorishmasdi mening xayolim, Dunyoning laqabi bo'lurdi Hasrat" – deya e'tirof etadi. Ko'rinadiki, ona mehri hatto uning xotirasi ham insonga kuch-quvvat ato etib, hayotda uchraydigan turli mashaqqatlarni yengishda ilohiy qudrat kasb etadi. Yuqoridagi she'rlarda kechinmalar ifodasi monologik talqin hosilasi bo'lsa ham uning zamirida lirik qahramon va ona orasidagi g'oyibona dialog zohir bo'ladi. Negaki, ijodkor tasavvurida ona bilan muloqot qilgan holda uning tasallilari, hayotga intilishga da'vatlari, farzandlik burch va mas'uliyatlar xususida o'gitlarini his qiladi. Demak, "Intellekt – ruhni o'stiruvchi ozuqadir. Katta iste'dod ruhning, ruh esa she'riyatning asl mohiyatini ta'minlaydi. Ruh o'sgan sayin oliy haqiqatga – Ollohga yaqinlashib boradi. Shuning uchun ham, she'rlarda borliq va yo'qlik, cheksizlik, o'lim va hayotni his qilish tuyg'usi yuksakliklarda kechadi. Ijodiy jarayon davrida u boshqalar sezmagani olamni kashf etadi. Faqat uning olami har qanday olamdan baland. Darhaqiqat, Olloh va olamning eng buyuk, eng yuksak, eng baland, eng qudratli, eng..., eng.... eng... ekanligini faqat shoirlargina angelaydi" [14. 4].

Badiiy muloqot lirik ifoda subyektini belgilovchi yetakchi omil, unda munosabat va tahlil bir-birini to'ldiruvchi a'zolarga aylanadi. Monologda dialog belgilari

jilvalanganidek, muloqot shaklida ham izhor, istak, iqror, iltijo hamda ehtiyoj yaxlitlashadi. Tuyg‘u manfaati esa aslida she‘r tadrijini belgilaydi. Mazkur to‘rtlik tasvir muvozanati negiziga qurilgan. Unda shoir va she‘r, gul va bulbul muqobilligi poetik obyekt tahlilini shakllantiradi. Tasdiqni inkor qilish tamoyili ikki bayt aloqasini tayin etadi. Ta‘kidlash kerakki, she‘r – idrok sezgisini yangilash vositasi, so‘z – tuyg‘uni tasavvurga ko‘chirish quroli, tushuncha – mavhumlikni moddiylashtirish usuli sanaladi. Munosabat shakli mushohada tugalligini shakllantiradi, ifoda maromi esa nutq manzarasini markazlashtirgan holda tartibga soladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). She‘riyatda muayyan shoir ijodida ichki muloqotda kamolot pog‘onalarini axtarayotgan inson ruhiy kechinmasi sharhlanadi. Bu holat riyozat chekish, mashaqqatlarni yengib o‘tish bilan o‘lchanadi. Ko‘ngildan sizib chiqayotgan iztirobda nurafshon kelajakka ishonch tuyg‘usi zohir. Lirik “men” va Alloh taolo orasida kechayotgan g‘oyibona suhbat aslida mohiyatni anglash hamda anglatishga xizmat qiladi. Qolaversa, lirikada tushunchalar mohiyati hamisha mavhumlikka tayangandek ko‘rinadi. Ushbu murakkablikning qay darajada aks ettirilganligini tuyg‘u va idrok orasidagi aloqa uzviyligi ta‘minlaydi. Shuningdek, unda ijodkor tomonidan estetik obyektga yuklatilgan g‘oyaning mazmundorligi yetakchi mavqe kasb etadi.

Kuzatiladiki, she‘riyatda adabiy tafakkur kategoriyasi sifatida nutq tiplari uslub va vazifa jiplashuvini ta‘minlaydi. Muallif, matn va kitobxon o‘zaro aloqasi chuqur idrokni taqozo etadi. Badiiy matnni idrok etishda xususiylikdan umumiylikka ko‘chish usuli qulayligi qadriyaviy mezonlarni asosiy o‘ringa olib chiqadi. Mazkur jarayonda lirik subyekt tomonidan ilgari surilgan badiiy g‘oya o‘zga (o‘quvchi) tomonidan to‘liq o‘zlashtirilgani holda ma‘no mohiyati va aniqligi ikki tomonni birlashtirishga xizmat qiladi. Ayni murojaat shaklida muallif va kitobxon manfaatlari uyg‘unlashgan holda poetik idrok hamda adabiy zavq sintezi masalani yanada konkretlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References).

1. Аристотель. Риторика. Поэтика. – М.: Лабиринт, 2000. – С. 174.
2. Абдулла Ориф. Адолат кўзгуси. – Тошкент: Адолат, 2005. – Б. 65.
3. Бекбергенова З. Қарақалпақ романларында көркем сөз поэтикасы” (1980-2010 жыллар) – Нөкис: Илим, 2016. – Б. 47.
4. Болтабоев Х. XX аср адабиётшунослигида диалогизм ва Михаил Бахтиннинг адабий-эстетик таълимоти // Филология масалалари. – Тошкент, 2016. – № 4. – Б. 8-14.
5. Жамол Камол. Шеър санъати. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. – Б. 86-87.
6. Жўракулов У. Худудсиз жилва. – Тошкент: Фан, 2006, – Б. 148-149.
7. Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. – Б.377.

8. Орипов А. Танланган асарлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. – Б. 37.
9. Рауф Парфи. Сайланма. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – Б. 96.
10. Раҳимжон Раҳмат. Адабиётдан чиқиш. –Toshkent: Akademnashr, 2015 – Б. 35-36.
11. Рахманова С. Ўзбек сонетлари: поэтик структура ва бадий образ. Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 2010. – Б. 59.
12. Саримсоқов Б. Алишер Навоий лирикасида ғазал-мулоқот шакллари // Ўзбек тили ва адабиёти, – Тошкент, 2001. – № 4. – Б. 12-16.
13. Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004. – Б. 35.
14. Сувонова Ж. Усмон Азим шеъриятида бадий тафаккур. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2012. – Б. 4.
15. Қозихўжаев А. Ғазалнинг серовоз олами // Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетаси, – Тошкент, 2009. – № 49. – Б. 4.
16. Қуронов Д. Талқин имконлари. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015. – Б. 5-6.
17. Ҳамдамов У. XX аср ўзбек шеърияти бадий тафаккур тадрижининг ижтимоий-психологик хусусиятлари. Филол.фан.докт... дисс (DSc)... автореф. – Тошкент, 20017. – Б. 28.
18. Ҳаққулов И. Ижод иқлими. – Тошкент: Фан, 2009. – Б.162.